

Ali Mardan bey Topczybaszy w oczach Mehemmeda Ęmina Resulzade (1936)

Paweł Libera

Ali Mardan bey Topczybaszy i Mehemmed Emin Resulzade to bez wątpienia najwybitniejsi azerbejdzańscy politycy pierwszej połowy XX wieku. Obydwaj dążyli do tego samego celu i walczyli o niepodległość Azerbejdżanu. Obydwaj byli związani także, choć w różnym stopniu, z ruchem prometejskim. Pierwszy był przewodniczącym Delegacji Azerbejdżanu na Konferencję Pokojową w Paryżu, drugi kierował Centrum Narodowym Azerbejdżanu.

Obydwaj politycy cieszą się od pewnego czasu niesłabnącym zainteresowaniem ze strony badaczy, przede wszystkim w Azerbejdżanie i w Rosji¹. W Polsce postać Mehemmeda Ęmina Resulzade jest już stosunkowo dobrze znana za sprawą istniejących publikacji², natomiast warto przypomnieć zapomnianego nieco Topczybaszewa. Ali Mardan bey Topczybaszy (lub w wersji zruszczonej: Topczybaszew) urodził się 4 maja 1863 roku w Tyflisie jako syn Aliakbara beja, urzędnika i wojskowego. Warto przypomnieć, że dziadkiem Ali Mardana był Mirza Dżafar Topczybaszy (1791-1869)³, słynny orientalista, lektor języków wschodnich i profesor Uniwersytetu w Petersburgu oraz Instytutu Wschodniego przy rosyjskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Profesor przyjaźnił się z Polakami, doskonale znał Aleksandra Chodźkę, a w 1842 roku poznał Adama Mickiewicza, który pod jego wpływem rozpoczął naukę języka perskiego⁴. Mickiewicz, który niebawem musiał opuścić Petersburg, nie opanował języka perskiego, ale trwałym wspomnieniem po ich spotkaniu i znajomości było tłumaczenie jednego z sonetów krymskich Mickiewicza *Widok ze stepów Kozłowa* na język perski – przez Mirzę Dżafara Topczybaszewa⁵. Ali Mardan

¹ Wśród najnowszych i najważniejszych publikacji można wymienić: A. M. Topczybaszew, *Дипломатические беседы в Стамбуле: записи чрезвычайного посланника и полномочного министра Азербайджанской Республики: 1918-1919 гг.*, Баку 1994, A. Балаев, *Мамед Ęмин Расулзаде (1884–1955)*, Москва 2009, С. М. Исхаков, Расулзаде М.Ę - *Сборник произведений и писем*, Москва 2010, A. A. Сафарова, *Политический портрет Али Мардан бека Топчибашева : учебное пособие*, Баку 2011, С. М. Исхаков, А.М. Топчибаши и М.Ę. Расулзаде: *Переписка. 1923-1926 гг.*, Москва 2012.

² Por. np. S. Kazimova, *Prometeizm w poglądach i działalności Mehemmeda Ęmina Rasulzadego*, „Pro Georgia” 2010, t. 20, s. 127-137.

³ J. Hasanli, *Alimardan Bay Topchubashov*, „IRS Heritage”, nr 2 (13), 2013, s. 16.

⁴ A. Chodubski, *Polacy w Azerbejdżanie*, Toruń 2004, s. 184 i nast.

⁵ B. Majewska, *Pierwszy orientalny przekład sonetu Mickiewicza*, „Przegląd Orientalistyczny”, nr 1 (17), 1956, s. 59-66.

bej Topczybaszew studiował prawo w Petersburgu. Po ukończeniu nauki (1888) nie mógł z racji wyznawanej religii rozpocząć kariery uniwersyteckiej i osiadł w Baku, gdzie pracował jako adwokat i brał czynny udział w życiu politycznym narodów muzułmańskich carskiej Rosji. Wybrany w 1906 roku do Dumy państwowej zorganizował frakcję muzułmańską, której przewodził i związał się z ruchem autonomistów – federalistów, w którym znaczącą rolę odgrywali Polacy, między innymi Aleksander Lednicki i Jan Baudouin de Courtenay. Od tego momentu stał się jednym z ważniejszych polityków przewodzących ruchom politycznym muzułman rosyjskich, redaktorem i współpracownikiem wielu gazet oraz organizatorem kolejnych kongresów muzułman Rosji. Po ogłoszeniu deklaracji niepodległości Azerbejdżanu, Ali Mardan bej Topczybaszew wszedł w skład pierwszego rządu. Przez pewien czas pełnił funkcję ministra spraw zagranicznych oraz premiera rządu, a następnie ministra pełnomocnego Azerbejdżanu w Stambule przy Państwach Centralnych i od listopada 1918 roku prezydenta Republiki. W styczniu 1919 roku został wysłany jako przewodniczący Delegacji Azerbejdżanu na Konferencję Pokojową w Paryżu, gdzie udało mu się uzyskać uznanie niepodległości państwa przez Radę Najwyższą aliantów. Pomimo zajęcia ojczyzny przez wojska bolszewickie, Delegacja wraz z jej przewodniczącym nadal pracowała, wykorzystując kanały dyplomatyczne, na rzecz odzyskania niepodległości. Niebawem, wobec międzynarodowego uznania Rosji bolszewików, możliwości walki dyplomatycznej uległy znacznemu ograniczeniu. Topczybaszy pozostał na emigracji, gdzie był jednym z najważniejszych polityków azerbejdżańskich.

W latach 20. XX wieku doszło do rywalizacji pomiędzy Topczybaszewem a przywódcą partii Musawat, Eminem Resulzade. Obydwaj politycy mieli ten sam cel – niepodległość Azerbejdżanu i stworzenie Konfederacji Kaukaskiej. Różniły ich jednak drogi jakimi chcieli go osiągnąć.

Niekorzystna sytuacja międzynarodowa i utrata niepodległości skłoniła przedstawicieli republik kaukaskich do koordynacji swych wystąpień na zewnątrz. Ali Mardan bej Topczybaszew był bardzo zaangażowany w tworzenie pierwszych projektów konfederacji kaukaskiej na emigracji. W 1921 roku delegaci Armenii, Gruzji, Azerbejdżanu i Górali Północnego Kaukazu zorganizowali tak zwaną Radę Czterech i 21 czerwca 1921 roku⁷ podpisali pierwszą deklarację mówiącą o współpracy czterech republik, o unii celnej i wojskowej oraz o regulowaniu wszelkich konfliktów, jakie mogłyby wy-

⁶ Patrz: С. М. Исаков, *Российские мусульмане и революция (весна 1917 г. - лето 1918 г.)*, Москва, 2003; 2-е изд., испр. и доп., Москва 2004, Idem, *Первая русская революция и мусульмане Российской империи...*, Москва 2007.

⁷ Г. Мамулиа, *Кавказская Конфедерация в официальных декларациях, тайной переписке и секретных документах движения «Прометей» (сборник документов)*, Москва 2012, s. 41-44.

niknąć, na drodze arbitrażu. Ze strony Azerbejdżanu udział w tych pracach brał Topczybaszew⁸. Po upadku powstania w Gruzji nastąpił dalszy etap konsolidacji i współpracy narodów kaukaskich. 27 września 1924 roku przedstawiciele czterech republik (Chastissian w imieniu Armenii, Topczybaszew w imieniu Azerbejdżanu, Czermojew w imieniu Północnego Kaukazu i Czchenkeli w imieniu Gruzji) podpisali nową deklarację, która mówiła o konieczności stworzenia jedności politycznej i ekonomicznej. Niebawem z racji tarć wewnętrznych Radę Czterech opuściła Armenia, a przedstawiciele pozostałych utworzyli Radę Trzech i 11 listopada 1924 roku podpisali nową deklarację o utworzeniu Konfederacji Kaukazu. Ich najbliższym celem miało być opracowanie i podpisanie konstytucji przyszłej konfederacji. W lipcu 1926 roku działalność Rady Trzech została podporządkowana prometejskiemu i wspieranemu przez Polskę Komitetowi Niepodległości Kaukazu⁹. Jednakże część polityków, w tym Topczybaszy, nie chciała na to przystać. Z punktu widzenia strony polskiej, której celem było stworzenie jak najszerszego frontu narodów kaukaskich, działalność Rady Trzech pozostawiała dużo do życzenia. Jak stwierdza wewnętrzna notatka polskich „czynników” współpracujących z ruchem prometejskim: „współpraca ta ma charakter iluzoryczny. Delegaci azerbejdżańscy i Górale w Radzie Trzech nie tylko już nie reprezentują opinii powstałych Centrów Narodowych Azerbejdżanu i Górali, ale stoją w wyraźnej opozycji do swych „centrów”, których nie uznają. Gruzini jednak podtrzymują istnienie Rady Trzech, ponieważ faktycznie mówią w imieniu trzech Republik, co podnosi ciężar gatunkowy ich wystąpień”. I rzeczywiście krytykowano brak aktywności w Radzie Trzech Czermojewa i jego wrogą propagandę wobec Saida Szamila. W tym samym kierunku miała przesuwac się działalność Hajdara Bammata. Będący w składzie Rady Trzech Ali Mardan Topczybaszew był jednocześnie w opozycji do Centrum Narodowego Azerbejdżanu opanowanego przez Musawatystów¹⁰.

Konflikt osiągnął apogeum w drugiej połowie 1928 roku. Spór pomiędzy Narodowym Centrum Azerbejdżanu a Topczybaszewem został w połowie 1929 roku rozstrzygnięty na niekorzyść tego ostatniego. 12 czerwca tego roku Centrum oświadczyło, że nie wyobraża sobie dalszej współpracy

⁸ Ze strony Armenii – Agaronian, ze strony Kaukazu Północnego – Czermojew, Gruzji – Czchenkeli.

⁹ Г. Мамуля, *Кавказская Конфедерация в официальных декларациях...*, *op., cit.*, s. 45-46, G. Mamulia, *Les combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales. Le cas de la Géorgie (1921-1945)*, Paryż 2009, s. 99, 114-121.

¹⁰ Российский государственный военный архив [RGVA], Ekspozytura 2 Oddziału II Sztabu Generalnego [E2 O II SG], sygn. 461-2-33, Sprawy Rady Trzech i KNK, s. 6-7.

z nim i proponuje mu następujące rozwiązanie: Ali Mardan bej miał zachować oficjalny tytuł „Przewodniczącego Delegacji”, ale wycofać się z bieżących prac tej struktury. Takie rozwiązanie miało uniemożliwić eksponowanie walk pomiędzy niepodległościowymi politykami azerbejdżańskimi¹¹. Kulisy podjęcia tej decyzji i udział w niej „czynników polskich” przedstawił por. Stanisław Zaćwilichowski w swej depeście do kpt. Edmunda Charaszkiewicza z 21 czerwca 1929 roku¹²: „Po przyjeździe na teren Szach [Schaetzel] podał mi następujące szczegóły dotyczące się udziału Toka [Topczybaszewa] w pracach komitetu trzech. Jak wiadomo komitet trzech jest instytucją powstałą na terenie Pazia [Paryża] i łączącą wszystkich przedstawicieli oficjalnych (akredytowanych przy rządzie lub byłych członków delegacji na rokowania pokojowe) przebywających w Paziu [Paryżu]. Ponieważ przeciwko Tok [Topczybaszewowi] istniała opozycja polegająca na tym, że wskazanemu zarzucano zajmowanie się interesami handlowymi i lekceważenie spraw niepodległościowych swego narodu więc Szach [Schaetzel] wpłynął na przeprowadzenie pewnych przesunięć w łonie Paziowskiej [paryskiej] delegacji [azerbejdżańskiej]. Ponieważ Tok [Topczybaszew] posiada prawie, że prawa członka korpusu dyplomatycznego pozostałe mu tylko z tytułu udziału w rokowaniach pokojowych więc oficjalnie pozostawiono go nadal na czele delegacji. On sam jednak zrzekł się udziału w pracach. Jego następcą i zastępcą został mianowany gość nazwiska którego jeszcze nie znam, a który podobno daje gwarancje ideowej i z rozmachem prowadzonej na rzecz Aza [Azerów] pracy, nazwisko tego magika podam później”¹³.

Późniejsza działalność Ali Mardana Topczybaszewa wskazuje na to, że rzeczywiście przyjął proponowane mu rozwiązanie. Nie brał udziału w sporach emigracji azerbejdżańskiej, ale nadal sprawował oficjalnie funkcję przewodniczącego Delegacji. Jego udział w ruchu prometejskim po 1929 roku był niewielki, ale współpracował z prasą emigracji azerbejdżańskiej i w pewnym stopniu uczestniczył w życiu politycznym. Kiedy po długich negocjacjach nad Paktem Konfederacji Kaukaskiej doszło do podpisania tego ważnego dokumentu w lipcu 1934 roku, w imieniu Azerbejdżanu podpisali go Emin Resulzade i Ali Mardan bej Topczybaszy¹⁴. Był to ostatni ważny gest, którego dokonał zasłużony działacz na rzecz niepodległości Azerbejdżanu. Ali Mardan

¹¹ С. М. Исхаков, *Из истории азербайджанской эмиграции*, Москва 2011, s. 36-37.

¹² Zgodnie z praktyką stosowaną w korespondencji „prometejskiej” najważniejsze słowa zostały zamienione na kryptonimy. W celu ułatwienia lektury tekstu, w powyższym wprowadzeniu wszystkie kryptonimy zostały rozszyfrowane w nawiasach kwadratowych.

¹³ RGVA, E2 O II SG, sygn. 461-1-318, k. 152. Wilhelm Martel [Zaćwilichowski] do Reszke [Charaszkiewicz], 21 IV 1929, l. 286.

¹⁴ *Pacte de la Confédération du Caucase*, « Prométhée » nr 92, VII 1934, s. 3-5.

bej Topczybaszew zmarł w Paryżu 5 listopada 1934 roku. O jego znaczeniu i pozycji wśród emigracji prometejskiej świadczą liczne teksty wspomnieniowe jakie ukazały się w całej prasie emigracyjnej. Ich autorzy podkreślali przede wszystkim jego znaczne zasługi w walkach politycznych narodów muzułmańskich Rosji jeszcze na początku XX wieku, działalność na rzecz niepodległości Azerbejdżanu na forum międzynarodowym w latach 1918-1923, a także rolę w budowaniu konfederacji kaukaskiej w latach 20.¹⁵

Uznanie dla zmarłego polityka nie ograniczało się do piśmiennictwa, ale miało także wymiar praktyczny, przede wszystkim jeżeli chodzi o przyszłość jego rodziny. Strona polska, która wspierała walkę narodów prometejskich, brała także udział w finansowaniu działalności organizacyjnej i propagandowej tych narodów, a także ich politycznych przedstawicieli¹⁶. Sprawa zabezpieczenia przyszłości rodzinie Topczybaszewa została poruszona w marcu 1936 roku podczas konferencji szefa Ekspozytury 2 Oddziału II Sztabu Głównego, Edmunda Charaszkiwicza z prezesem Centrum Narodowego Azerbejdżanu, Eminem Resultade w Paryżu. Dotychczasowe stypendium wypłacane rodzinie zmarłego wynosiło 200 złotych. W protokole z konferencji z 8 marca 1936 roku, zapisano, że wniosek o zwiększenie tej sumy wysunął Resultade informując, że rodzina Topczybaszewa: „(...) pozostaje obecnie w wyjątkowej nędzy. Rodzina składa się z 5 osób: staruszki matki i żony Topczybaszy, 2 synów (40 i 19 lat) i córki (21 rok). Cały ciężar opieki spada na starszego syna, który pomimo tego, że skończył wyższą szkołę handlową we Francji, jako cudzoziemiec w obecnych warunkach nie może znaleźć sobie pracy. Młodszy syn, człowiek niepospolitych zdolności, z braku środków musiał przerwać kształcenie się w liceum”. Z tego powodu, „Centrum azerbejdżańskie prosi o stałe zwiększone subsydium dla rodziny, którą należałoby poprzeć ze względu na zasługi, położone przez Topczybaszy dla sprawy Prometeuszowskiej”. Podczas spotkania w Paryżu, Edmund Charaszkiwicz nie udzielił wiążącej odpowiedzi, ale obiecał udzielić jednorazową dotację na spłacenie długów, jakie zaciągnęła rodzina Topczybaszewa w Klubie Prometeusz i u osób prywatnych. Suma ta wynosiła ponad 4000 franków. Ponadto, Charaszkiwicz „polecił nadać na jego ręce podanie z życiorysem M. B. Topczybaszy, z którym wystąpi o przyznanie zaopatrzenia dla wdowy z łaski Prezydenta”¹⁷.

¹⁵ пр. С. М. Исхаков, *Из истории азербайджанской эмиграции*, *op.cit.*, s. 139 i nast., В. Гулиев, *Из наследия политической эмиграции Азербайджана в Польше*, Toruń 2010, s. 353 i nast.

¹⁶ E. Charaszkiwicz, *Zagadnienie prometejskie (referat uzupełniający)*, 12 II 1940, A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur, (oprac.), *Zbiór dokumentów pptk. Edmunda Charaszkiwicza*, Kraków 2000.

¹⁷ RGVA, E2 O II SG, sygn. 461k-1-327, k. 12 i nast.

¹⁸ HIA, MSZ, k. 5. S. Zabiełto do MSZ, 7 V 1941, nr 1218/VI.

Po spotkaniu w Paryżu, Emin Resulzade nadesłał „podanie z życiorysem”, który zamieszczamy poniżej. Dokument ten zasługuje na uwagę nie tylko ze względu na informacje biograficzne, jakie zawiera – te z łatwością można odnaleźć w publikowanych współcześnie słownikach, artykułach i książkach – ale raczej ze względu na podejście i zachowanie jego autora, przeciwnika Topczybaszewa – Resulzade. Ten ostatni, w swoim tekście pomija wszelkie kwestie sporne, milcząco przechodzi obok różnic, które dzieliły dwóch polityków, a ogranicza się tylko do wymienienia niewątpliwych zasług, jakie oddał Topczybaszew dla walki o niepodległość Azerbejdżanu.

Nie wiadomo dokładnie, jaka była odpowiedź strony polskiej na publikowane poniżej podanie. Wiadomo natomiast, że rząd polski przyznał rentę rodzinie zmarłego polityka. Z całą pewnością wypłacano ją jeszcze w czasie trwania II wojny światowej. Jak wynika z raportu z terenu Francji z 1941 roku, subwencję dla rodziny Topczybaszewa wypłacano nadal w wysokości 1000 franków¹⁸.

Paris, le 16 juillet 1936

Excellence,

Nous nous permettons d'adresser à Votre Excellence une requête en faveur de la famille de feu Ali MARDAN BEY TOPTCHIBACHI, ancien Président du Parlement et de la Délégation d'Azerbaïdjan à Paris, mort à Paris le 8 Novembre 1934. L'exposé ci-joint décrit la vie de cet éminent homme politique qui, durant toute sa vie, a consacré son activité à la lutte contre l'oppression russe des peuples opprimés et, en particulier, du peuple Azerbaïdjanien, dont il était un des plus dignes fils. Il est mort loin de son pays, en émigrant, luttant jusqu'au dernier souffle pour la cause sainte de l'indépendance. Il a laissé sa femme et ses quatre enfants absolument sans ressources.

Nous osons formuler l'espoir que la noble et généreuse Nation Polonaise à laquelle nous nous adressons en Votre Personne, Monsieur le Président de la République, ne saura pas rester insensible à tant de détresse, car nous savons mieux que personne quelles immenses preuves de sympathie a accordé la Pologne à la cause des peuples opprimés luttant pour leur droits à la liberté. Nous prions Votre Excellence de bien vouloir accorder à la famille de feu A. M. B. TOPTCHIBACHI une pesion mensuelle afin de donner les moyens de subsistance à la femme et aux enfants de notre ancien Président.

Veilles agréer, Monsieur le Président de la République, l'assurance de notre respectueux dévouement.

M. E. Resul-zade
Président du Comité
National d'Azerbaïdjan

Son Excellence
Monsieur Ignace MOSCICKI
Président de la
République de Pologne

Ali Mardan bey Topchtibachy est né le 4 Mai 1862. Après ses études au collège, il entra à la Faculté du Droit de l'Université de St-Petersbourg, qu'il termina en 1888 avec le diplôme de 1^e classe, comme Candidat ès-Sciences Juridiques. La Faculté du Droit voulut le faire préparer à l'agrégation du Droit Civil, mais la loi russe interdisant aux non-chrétiens d'occuper une chaire du droit, Ali Mardan bey fut obligé de renoncer à poursuivre cette voie, et il retourna dans sa patrie où entra dans la magistrature.

En 1894, Ali Mardan bey abandonna la magistrature et après avoir été admis dans l'Ordre des Avocats, il s'installa à Bakou – centre intellectuel et politique des Musulmans du Caucase.

En même temps que son installation à Bakou, Ali Mardan bey se consacra entièrement aux besoins sociaux et politiques de ses compatriotes. Sa profession d'avocat lui permit de se mettre au travail rapidement et peu après il réalisait le premier pas de son désir, en travaillant dans la municipalité de Bakou comme membre élu.

Bientôt un champ plus vaste se présenta devant Ali Mardan bey. On lui proposa de diriger le journal en langue russe, édité aux frais des Musulmans. Sous sa direction le journal « Kaspïi » se développa et finit par jouer un rôle important dans la vie des Musulmans de la Russie tout entière.

Lors des événements de 1904-1905, où se créa un fort mouvement d'émancipation, les peuples turco-tartares de la Russie, joints aux autres peuples, commença une lutte intensive et organisée pour conquérir leurs droits nationaux. Ce mouvement national trouva Ali Mardan bey aux premiers rangs. Grâce à son activité, il obtint l'autorisation de faire paraître en langue turque les différents journaux de l'époque - « Hayat », « Fayouzat », etc ... - où il prit part. La lutte que les peuples de la Russie menaient dans ces années, les poussa à se réunir maintes fois en des congrès et des réunions. Ali Mardan bey eut les charges et l'honneur d'être le Président des Congrès des Musulmans de la Russie, et le chef dirigeant de ces réunions. Le premier Congrès eut lieu à Nijni-Novgorod en 1905, le deuxième à St-Petersbourg en 1906, et le troisième en été de la même année à Nijni-Novgorod.

En Mai 1906, Ali Mardan bey fut élu député de la ville de Bakou à la Ière Douma d'Empire. C'est alors qu'il organisa le premier, la « Fraction Musulmane », dont il prit la direction. Il fut également élu comme vice-président de l'« Alliance des Autonomistes », composée des représentants des différentes nationalités de la Russie, et qui était dirigée par le député polonais Alexandre Lednicki.

Après la dissolution de la Ière Douma, Ali Mardan bey avec les autres députés musulmans L'« Appel de Viborg ». Les conséquences immédiates de cette manifestation furent privation des droits politiques et, deux ans après, un emprisonnement de trois mois à la prison de « Kresty » à St-Petersbourg. Après sa libération, Ali Mardan bey décida de rester à St-Petersbourg pour continuer de collaborer avec le Groupe Musulman de la Douma. Le Gouvernement Impérial ayant pris des décisions de plus en plus rigoureuses, obligea Ali Mardan bey de rentrer à Bakou en 1910, où il s'occupa énergiquement de la question des « Zemstvos » au Caucase, et malgré qu'il fut privé de ses droits politiques, il fut invité de faire partie de la commission chargée de l'étude de la question, commission dont il devint président. En même temps il était à la tête des Sociétés culturelles azerbaïdjanaises - « Nidjat », « Saadet », etc ...

Au mois de Juillet 1914, à la veille de la guerre, il eut à St-Petersbourg un quatrième Congrès Musulman, réuni spécialement pour régler la question de l'organisation des affaires religieuses des musulmans de la Russie. Le Congrès élaborait un projet qui devrait être présenté à la Douma. Ali Mardan bey avait encore, une fois de plus, présidé et dirigé ce Congrès.

La révolution de 1917, ouvre enfin une large voie au mouvement national, et Ali Mardan bey se met au premier rang des défenseurs des droits de l'Azerbaïdjan, et dirige, en sa qualité de président, le premier Congrès des Azerbaïdjanais réuni à Bakou en Avril 1917. Après ce Congrès, Ali Mardan bey prend une part active, comme un des présidents, au cinquième Congrès des Musulmans de la Russie, réuni à Moscou en Mai 1917.

Depuis la fin de Juin jusqu'à la fin de l'année 1917, Ali Mardan bey est à la tête du Comité National de l'Azerbaïdjan. Entre temps au mois d'Août 1917, Ali Mardan bey fut délégué à la Conférence d'Etat à Moscou où il prit la parole au nom de tous les musulmans de Russie. La déclaration de l'Indépendance de l'Azerbaïdjan, le 28 Mai 1918, trouva Ali Mardan bey à Bakou prisonnier des bolchéviks et quoique absent il fut élu comme membre du premier gouvernement d'Azerbaïdjan.

Sa fuite de Bakou le sauva de la condamnation à mort par les bolchéviks et arrivé à Gandja, il dirigea le Ministère des Affaires Etrangères en assumant en même temps les fonctions, par interim, du Président du Conseil des Ministres.

Le 18 août, après la décision du Conseil des Ministres, Ali Mardan bey partit comme envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire à Stamboul et auprès des Etats Centraux pour régler la question de la reconnaissance de l'Azerbaïdjan.

Au mois de novembre 1918, le Parlement National d'Azerbaïdjan se réunit à Bakou et Ali Mardan bey en fut élu à l'unanimité le président.

Lorsqu'il fut décidé d'envoyer une Délégation à la Conférence de la Paix à Paris, Ali Mardan bey fut désigné unanimement président de cette Délégation.

La Délégation partie de Bakou le 9 janvier 1919 arriva à Stamboul le 20 du même mois et le 12 mai Ali Mardan bey partit à la tête de cette Délégation pour Paris.

Les efforts de Ali Mardan bey et de ses collègues et collaborateurs se couronnèrent de succès et l'Azerbaïdjan fut reconnu le 12 janvier 1920 par le Conseil Suprême des Alliés et ensuite par les autres Etats. En mars 1920, Ali Mardan bey prit part à la Conférence de Londres, en avril à celle de San-Remo, en juillet à celle de Spa, et la reconnaissance juridique et totale de l'Azerbaïdjan devait être déclarée, quand les bolchéviks envahirent le pays, en avril 1920. La Délégation protesta énergiquement contre cette occupation, devant l'opinion publique mondiale et en novembre et décembre de l'année 1920, Ali Mardan bey alla à Genève pour défendre devant la SDN les intérêts de l'Azerbaïdjan. En 1922, il prit part avec ses collègues de la Délégation, aux Conférences de Londres et de Gênes. En 1923, à celle de Lausanne et c'est grâce à eux que la Conférence de Gênes n'a pas voulu reconnaître le droit aux bolchéviks de parler au nom de l'Azerbaïdjan et des autres états caucasiens.

Ali Mardan bey était un des fondateurs et protagonistes des peuples du Caucase, même à l'époque du tsarisme; et il poursuivit toute sa vie cette oeuvre. Toute son énergie, tout son travail durant les dernières années de sa vie, furent exercés dans cette voie. Mais les années de l'exil et la lutte difficile et lourde pour les droits de l'Azerbaïdjan, userent les forces de ce grand champion de l'Indépendance.

Une maladie de circulation de sang le saisit vers la fin de sa vie. Etant encore malade, il poursuivait sa tâche, son travail tant aimé – la lutte pour la Patrie – et finalement en juillet 1934, il signa avec une main tremblante le Pacte de la Confédération Caucasienne, rêve et idéal de sa longue et infatigable activité. Il espérait encore en ses forces et pensait continuer son travail, mais le Destin en décida autrement.

Le 5 novembre 1934, il succomba de sa maladie. La terre étrangère reçut ses cendres le 8 novembre et une colline de fleurs s'éleva sur sa tombe, apportée par tous ceux à qui sont chères son idéal et ses aspirations.

Le défunt laissé après lui, sans aucune ressource, une famille composée de la veuve, de deux fils et de deux filles.

*Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztabu Głównego, sygn. I.303.4.5615.
Kopia, maszynopis.*

Dr Paweł Libera – historyk, adiunkt w Instytucie Historii PAN, pracownik naukowy w Archiwum Akt Nowych, zajmuje się dziejami dwudziestolecia międzywojennego, w tym ruchu prometejskiego oraz polskiej emigracji politycznej po 1945 r.

